महिला सशक्तीकरणमा आमा समूहको भूमिका
(नारीरत्न आमा समूह, मालुङ्गा-३, स्याङ्जाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र
विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र
विषयको दसौँ पत्रको आंशिक आवश्यकता
पुरा गर्न तयार पारिएको
शोधपत्र

शोधकर्ता
रीमा बस्याल
रोल नं. : ११६/०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. ६-१-५०-४९५-२००२

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
पोखरा
२०७२, असार

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषय अन्तर्गत समाजशास्त्र तथा मानव शास्त्र विभागद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शोधपत्र परिपूर्तिका लागि शोधकर्ता छात्रा रीमा वस्यालले **महिला सशक्तीकरणमा आमा समूहको भूमिका** (**नारीरत्न आमा समूह, मालुङ्गा-३, स्याङ्जाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन**) शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सुझाव र निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो। यो शोधपत्रप्रति सन्तुष्टि प्रकट गर्दै यसको समुचित मूल्याङ्कन तथा स्वीकृतिका लागि समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु।

मिति : २०७२ असार

....

शान्ति भुसाल

शोध निर्देशक

मानवशास्त्र/समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्‌यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रमअनुरूप **रीमा बस्याल**द्वारा तयार गरिएको **महिला सशक्तीकरणमा आमा समूहको भूमिका (नारीरत्न आमा समूह, मालुङ्गा-३, स्याङ्जाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)** नामक यस शोधपत्रलाई देहायको मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....

शान्ति भुसाल

शोध निर्देशक

....

लेखनाथ भट्टराई.

बाह्य परीक्षक

....

शान्ति भुसाल

विभागीय प्रमुख

मिति : वि.सं. २०७२, असार

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्‌ालय मानविकी तथा सामाजिक संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह दशौं पत्रको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि " महिला सशक्तीकरणमा आमा समूहको भूमिका" महिला सशक्तीकरणमा आमा समूहको तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य सल्लाह र सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय विभागीय प्रमुख एवम् शोध निर्देशक गुरुआमा श्रीमती शान्ति भुसाल ज्यू प्रति कृतज्ञता छु । वाह्‌य परीक्षकको भूमिका निभाई मेरा कमीकमजोरी हरूलाई औंल्याई आवश्यक सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु डा. लेखनाथ भट्टराई प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मेरो यस शोध अध्ययनको प्रमुख पात्रको भूमिका खेली मैले राखेका जिज्ञासाहरुको हसिलो मुहार गरी विना हिच्किचावट उत्तर दिने अध्ययन क्षेत्रका सम्पूर्ण उत्तरदाता ज्यू प्रति कृतज्ञ छु ।

शोध अध्ययनका लागि प्रत्येक पलपलमा उर्जा प्रदान गरी हौसला एवम् प्रेरणादायी भूमिका निभाउनु हुने मेरा परमपुज्य बुवा आमा प्रति सादर समर्पण तथा शोधपत्र लेखन कार्यमा निरन्तर रूपमा घचघचाई उर्जा प्रदान गर्ने दाजु ज्योति, रमेश भाईहरु धिरज, सन्दीप, सुमन र समिर प्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र लेखन कार्यमा अहोरात्र खटी सहयोग गर्नुहुने श्रीमान महेन्द्र भण्डारी, देवर विशाल भण्डारी वहिनी गीता वस्याल, गुरु टंकप्रसाद अधिकारी प्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दुछु साथै भाषा सम्पादन गरि सहयोग गर्नुहुने प्रभु चौंतन्य कृष्ण प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मिति २०७२, असार

रीमा बस्याल

विषय सूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	II
स्वीकृति पत्र	III
कृतज्ञता ज्ञापन	IV
विषय सूची	VI
तालिका सूची	VIII
शोधसार	IX
अध्याय एक : परिचय	**१-७**
१.१ भूमिका	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	६
१.५ अध्ययनका सीमाहरू	६
१.६ अध्यायको सङ्गठन	७
अध्याय दुई : साहित्य पुनरावलोकन	**८-२६**
२.१ सशक्तीकरणसम्बन्धी अवधारणात्मक पुनरावलोकन	८
२.२ सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	१२
२.२.१ लैङ्गिक अवधारणा	१२
२.२.२ आमुल महिलाबाद	१४
२.२.३ मार्क्सवादी महिलाबाद	१५

२.२.४ समाजवादी नारीबाद १६
२.२.५ नेपाली सन्दर्भमा महिला आन्दोलन १७
२.३ पूर्व अध्ययनहरूको समीक्षा २०
२.४ अवधारणात्मक खाका २५

अध्याय तीन : अनुसन्धानको पद्धति २६-२८
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य २६
३.२ अनुसन्धानको ढाँचा २६
३.३ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति २७
३.४ जनसंख्या र समग्र सर्वेक्षण विधि २७
३.५ प्राथमिक तथ्याङ्क लिने तरिकाहरू २७
३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण २८

अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्र र सामाजिक आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण २९-४१
४.१ अध्ययन क्षेत्रको सामान्य परिचय २९
४.२ उत्तरदाताहरूको जनसांख्यिक सामाजिक र आर्थिक विशेषताहरू ३०
४.२.२ उत्तरदाताहरूको जात ३२
४.२.३ उत्तरदाताहरूको धर्म ३२
४.३ उत्तरदाताको पेशा ३३
४.३.१ संस्थामा बचत ३३
४.३.२ वार्षिक आम्दानी ३४
४.३.३ समूहको आम्दानी स्रोत ३५
४.३.४ ऋण लिने र नलिने ३६
४.४ उत्तरदाताहरूको शिक्षा ३७

४.५ परिवारिक संरचना ३८
४.६ वैवाहिक स्थिति ३९
४.७ आर्थिक सहयोग ४०
४.८ सामाजिक कार्यहरू ४१

अध्याय पाँच : महिलाहरूको सशक्तीकरणमा आमा समूहकागतिविधिहरूको विश्लेषण ४४-५१

५.१ आमा समूहका गतिविधिहरुको विश्लेषण ४४
५.१.१ समाजमा विद्यमान विकृतिहरू अन्त्य को अभियान ४४
५.१.२ सामाजिक पूर्वाधार निर्माण कार्यमा संलग्नता ४६
५.२ महिला सशक्तीकरणले परेको प्रभाव ४७
५.२.१ नेतृत्व विकास र क्षमता अभिवृद्धि ४७
५.२.२ नीति निर्माणमा सहभागिता ४८
५.२.३ घरेलु हिंसा तथा अन्य सामाजिक अन्याय हटाउने कार्यमा समूहको आवाज ४९
५.२.४ घरायसी र समाजिक निर्णय प्रक्रियामा उत्तरदाताहरूको भूमिका ५०
५.२.५ सञ्चार माध्यममा पहुँच र चासो ५१

अध्याय छ : आमा समूहका कार्यहरूले समाजमा ल्याएको परिवर्तनको विश्लेषण ५४-६८

६.१ आमा समूहको स्थापना हुनुभन्दा अगाडि समाजको अवस्था ५४
६.२ आमा समूहको स्थापनाका कारणहरू र महिलाहरूको आकांक्षा ५५
६.३. स्थानिय महिलाहरूको आर्थिक सुधारमा पारको प्रभाव ५८

६.३.१ स्थानीय महिलाहरूको शैक्षिक स्थिति ६२

६.४ महिलालाई समाज र परिवारले हेर्ने दृष्टिकोणमा आएको परिवर्तन ६४

६.५ आमा समूहमा संलग्नता पछि समाजमा आफ्नो हैसियत ६५

६.६ सशक्तीकरणका लागि भएको परिवर्तन ६६

अध्याय सात : सारांश निष्कर्ष र सुझाव **६९-६८**

७.१ सारांश ६९

७.२ निष्कर्ष ७२

७.३ सुझाव ७३

सन्दर्भ सूची **७४**

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र “महिला सशक्तिकरणमा आमा समूहको भुमिका” शीर्षक अन्तर्गत स्याङ्गजाको मालुङ्गा गा.वि.स. वडा नं.३ स्थापित नारी रत्न आमा समूहमा आबद्ध रहेका उत्तरदाताहरुमा समित रही अध्ययन गरिएको छ । अध्ययन गर्ने क्रममा मालुङ्गा गा.वि.स. वडा नं. ३मा रहेका १०४ घर धुरी अर्थात गन गणना विधि उपयोग गरिएको छ ।

यो अध्ययनका समस्याहरू निम्न रहेका छन् उनीहरूका महिला सशक्तीकरणमाम कस्तो प्रभाव पारेको छ ? सामाजिक आर्थिक अवस्था कस्तो छ ? कस्ता कस्ता कामहरू गरेका छन् ? महिलाहरूको गतिविधिले समाजमा कस्तो परिवर्तन ल्याएको छ । निम्न समस्याहरुको निराकरण गर्नका लागि यो अध्ययनमा निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

- समाजमा महिलाको सामाजिक आर्थिक स्थिति पत्ता लगाउने ।
- सशक्तीकरणका लागि समूहले गरेका कामहरूको विश्लेषण र समाजमा महिलाहरूका गतिविधिले कस्तो परिवर्तन ल्याएको त्यसको पहिचान गर्ने ।

कुनै पनि विषयवस्तुको खोज अनुसन्धान गर्दा केही न केही महत्व अवस्य रहेका हुन्छन् । यो अध्ययनका महत्व सरकारी वा गैरसरकारी संस्थाहरू सामाजिक कार्यकर्ताहरूलाई भविष्यमा यस्तै विषयमा अनुसन्धान गर्न चाहने अनुसन्धानकर्तालाई सहयोग पुऱ्याउने छ । अध्ययन अनुसन्धान गर्ने क्रममा सीमा भित्र रहेर गर्नु पर्ने हुन्छ । सीमा भन्दा बाहिर गएर अनुसन्धान अर्थयुक्त नहुन सक्दछ त्यसैले यो अध्ययनमा पनि केही सिमाहरू रहेका छन् जुन निम्न छन् ।

- स्याङ्गजा जिल्लाको मालुङ्गा गा.वि.स. वडा नं. ३ मा स्थापित नारीरत्न आमा समूहमा आवद्ध रहेको छ ।
- समूहमा आवद्ध भएका महिलाहरूलाई सशक्तीकरण गर्नका लागि गरिएको सामाजिक आर्थिक परिवेश सीमित रहेको छ ।

समूहमा आबद्ध महिलाहरू बाट छलफल एवम् अन्तर्वाता लिई तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा वर्णनात्मक र अन्वेषणात्मक ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक र द्धितीय दुवै खालका तथ्याङ्कहरू उपयोग गरिएको छ । यस अध्ययनमा आवश्यक अनुसार गुणात्मक र सङ्ख्यात्मक दुवै किसिमका तथ्याङ्कहरू लिइएको छ ।

यस अध्ययनमा धर्मलाई हेर्दा हिन्दु धर्म मान्ने मात्र पाइयो ।पेसाका आधारमा हेर्दा मुख्य पेशा खेतीपाती सबै भन्दा बढी ७३.०८, प्रतिशत रहेको पाइयो । बचतको आधारमा बचत आफै बचत गर्ने उत्तरदाताहरु ४८.०८ प्रतिशत , बार्षिक आम्दानी २६ देखी ५० हजार सम्म रहेको पाइयो । समूहबाट भएको आर्थिक सहयोगका आधारमा हेर्दा श्रृण खोज्न भौतारिनु परेको छैन भन्ने उत्तरदाताहरु बढी पाइयो । समूहमा आबद्ध भइसके पछि समाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा सुधार भएको पाइयो । समूहको निति निर्माणमा सुझाव दिने उत्तर दाताहरु बढी पाइयो र समूह स्थापना देखी संस्थामा आबद्ध रहने कारणमा सशक्तिकरण चाहेर भन्नेमा सबैभन्दा बढी ६० प्रतिशत , समूह गठन गर्न पुरुषले हौसला दिएको पाइयो । समूहको गठन पछि महिला हरुको सशक्तिकरणको लागि भएको परिवर्तन हेर्दा विकास निर्माणमा महिला सहभागिता भन्नेमा सबै भन्दा बढी ९५.१९ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

समूहमा आबद्ध भइसके पछि उनीहरुको सामाजिक र आर्थिक सशक्तिकरणमा उत्तरदायित्व बढेको, आर्थिक सहयोग मिलेको, निरन्तरताको लागि छलफल गर्ने गरेको पाइयो । यस अध्ययनबाट नारी रत्न आमा समूहमा आबद्ध महिलाहरुको जिवन स्तरमा सकरात्मक प्रभाव परेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।